

DELHİ TÜRK SULTANLIĞI'NDA EĞİTİM KURUMLARI (XIII-XV. YÜZYILLAR)

EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN DELHI TURKISH SULTANATE (XIIITH-XVTH CENTURIES)

HALUK KORTEĒ*

Öz: Hindistan'ın Müslüman Türkler tarafından fethi ve idaresi yalnızca siyasi ve sosyal alanlarda değil bilim, kültür ve eğitim-öğrenim alanlarında da önemli değişimlere neden olmuştur. Bu değişimin en belirgin ve hızlı yaşandığı dönem ise hiç kuşkusuz bütün Hindistan coğrafyasının fethinin gerçekleştirildiği Delhi Sultanlığında Türk hanelarının iktidarda buldukları dönem (1206-1414) olmuştur. Hindistan'da fetihler sonrasında kurulan Müslüman idaresinin kalıcı olmasını sağlayan önemli faktörlerin başında, Delhi Türk Sultanları'nın kurdukları eğitim kurumları gelmektedir. Müslüman fatihler ve idareciler oldukları için amaçları yeni ülkeler fethetmek, buralarda İslamiyet'i yaymak olduğundan, Delhi Türk Sultanları İslam dünyasındaki eğitim sistemini Hindistan'a getirip uyguladılar. Bu bakımdan devrin temel eğitim kurumları mektep ve medreseler idi. Dönemin ilköğretim müfredatı ise, okuma-yazma ve temel aritmetik bilgisini içeriyordu. Yükseköğretim kurumları medreselerde okutulan dersler arasında tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi İslami bilimlerin yanı sıra Arapça dilbilgisi, mantık, felsefe, matematik, tıp ve güzel yazı yer alıyordu. Saray da bir okul olarak, özellikle devlet adamı yetiştirmek veya mesleki eğitim vermek üzere görev yapmaktaydı. Bu makalede ise şimdiye kadar ülkemizde ele alınmayan Delhi Türk Sultanlığı dönemi eğitim kurumlarını kaynakların verdiği bilgilerin ışığı altında incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Delhi Sultanlığı • Ortaçağ'da Hindistan • Eğitim Kurumları • Hindistan Tarihi

Abstract: The conquest and rule of India by Muslim Turks has led to significant changes not only in the political and social spheres but also in the fields of science, culture and education. The most obvious and rapid period of this change was the period of Turkish dynasties in the Sultanate of Delhi (1206-1414). One of the most important factors that make the Muslim administration established after the conquests in India is the educational institutions established by the Delhi Turkish Sultans. Since they were Muslim conquerors and administrators, their aim was to conquer new countries and to spread Islam in these areas. The Turkish sultans of Delhi brought the education system in the Islamic world to India. In this respect, the main educational institutions of the period were maktabs and madrasas. The elementary curriculum of the period included literacy and basic arithmetic knowledge. Among the courses taught in the madrasas of higher education institutions were Islamic sciences such as tafsir, hadith, fiqh, and theology, as well as Arabic grammar, logic, philosophy, mathematics, medicine, good-writing and calligraphy. The palace also served as a school, in particular to educate statesmen or to provide vocational training. In this article, we will try to examine the educational institutions of Delhi Turkish Sultanate in the light of the information provided by the sources.

Keywords: Delhi Sultanate • Medieval India • Educational Institutions • History of India

Giriş

Türklerin tarihleri boyunca büyük devletler kurdukları ülkelerden biri de Hindistan'dır. İslamiyet öncesi devirde Kuşanlar ve Akhunlar yanında İslami dönemde Gazneliler, Delhi Türk Sultanları, Málva Halacıleri, Kutubşâhiler, Adilşâhlar ve Babürlüler bu coğrafyada hüküm süren başlıca Türk devletleridir. Hindistan'da ilk İslam fetihleri ise, miladi VIII. yüzyıl başlarında Emevilerin Sind'i ele

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya. ☎ 0000-0001-5322-0398
hkortel@akdeniz.edu.tr

geçirmesiyle başlamıştır. X. ve XI. yüzyıllarda Türk hanedanı Gaznelilerin seferleri ile de İslamiyet'in Hindistan'ın içlerine nüfuz etmeye başladığı görülmektedir. Bir yüzyıl sonra Gaznelilerin kuzey Hindistan'daki fetihlerini genişleterek devam ettiren Gurlular devrinde ise kuzey Hindistan'daki birçok önemli kale ve şehir zapt edilmiştir. Hindistan Yarımadası'nın tamamının fethi ise Gur sultanlarının kuzey Hindistan Valisi Kutbeddin Aybeg'in kurduğu Delhi Sultanlığı'nın (1206-1526) yükseliş döneminde olmuştur. Delhi Sultanlığı'nın XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güçten düşmesiyle birlikte Hindistan'da birçok mahalli İslâm hanedanları kurulmuş, XVI. yüzyılda Delhi Sultanlığı'na son veren Türk hanedanı Babürlüler tüm Hindistan'ı yeniden tek elden idare edilen muazzam bir imparatorluk haline getirmişlerdir. Bu durum Hindistan'ın İngiliz sömürgesi olmasına değin yani XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir¹. Hindistan'ın Müslümanlar tarafından fethi ve idaresi yalnızca siyasi ve sosyal alanlarda değil bilim, eğitim ve kültür alanlarında da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu değişimin en belirgin ve hızlı yaşandığı dönem ise hiç kuşkusuz bütün Hindistan coğrafyasının fethinin gerçekleştirildiği Delhi Sultanlığı'nda Türk hanedanların, Muizziler (1206-1290), Halaciler (1290-1320) ve Tuğluklular (1320-1414)'in iktidarda buldukları dönem olmuştur. Hindistan'da fetihler sonrasında kurulan Müslüman Türk hâkimiyetinin kalıcı olmasını sağlayan önemli faktörlerin başında, iki yüzyılı aşan bir süreç boyunca Delhi Türk Sultanları'nın bilim, edebiyat, eğitim ve öğretimi himaye etmeleri gelmektedir. Kısa süre önce yaptığımız bir çalışmada Delhi Türk Sultanlarının bilimi himayeleri konusunu ele almıştık². Bu makalemizde ise şimdiye kadar ülkemizde ele alınmayan Delhi Sultanlığı dönemi eğitim kurumlarını kaynakların verdiği bilgilerin ışığı altında incelemeye çalışacağız.

İlköğretim

Delhi Türk Sultanlığı'nda ilköğretim kurumlarına "mektep" adı veriliyordu. Bunlar sık sık camilerin avlusunda veya bir sûfi tekkesinin (hankah) bitişiğindeki ilkokullar idi. İslâm tarihinde örneğine sık rastlandığı şekilde³ ayrı bir mektep binasının olmadığı durumda ise bu işi cami ve mescitler görmekteydi⁴. Bu bakımdan Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Kutbeddin Aybeg'in (1206-1210) Delhi'yi fethettiğinde, tahrip edilen Hindu tapınaklarından elde edilen malzeme ile yaptırdığı, sonraları Kuvvetü'l-İslâm Câmii adını alan Delhi Camii'ni ve aynı sıralarda fetholunan Mirât Kalesi'ndeki camiye çevrilen tapınakları Delhi Sultanlığı'nın ilk mektepleri saymak yanlış olmayacaktır⁵.

Delhi Türk Sultanlığı devrinde ilköğretim müfredatı, okuma yazma ve temel aritmetik bilgisini içeriyordu. Diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi, burada da çocuklar Kur'an-ı Kerim'i okuyup ezberleyerek eğitimlerine başlardı. İlkokula başlamak için öngörülen yaş genellikle dört veya beş idi. Hatta dört yıl, dört ay ve dört günü dolduran çocuklara, okula başlayacaklarından dolayı "Bismillâh" veya "Tesmiye-hâni" adı verilen bir tören dahi yapılmaktaydı⁶. Devrin anlayışına göre mekteplerde ders vermek son derece asil ve erdemli bir davranış olarak kabul edilirdi. Nitekim bir gün Sahali Köyü'nden (Ayodhya bölgesinde Feyzabad yakınlarında) bir danışman Hindistan'ın meşhur

¹ Özcan 1998, 75-81.

² Bk. Kortel 2017, 160-175.

³ Bk. Bozkurt 2004, 5-6.

⁴ Husain 1962, 70-71.

⁵ Hasan Nizâmî 219-220, 222.

⁶ Mobasher 2013a, 97; Jafri 2012, 84. Bu geleneğin Osmanlılar zamanındaki şekli hakkında bilgi için bk. Öcal 1991, 63; Uzun 2004, 10-11.

süfîlerinden Şeyh Nasîrüddin Mahmûd b. Yahyâ'nın (Çırâğ-ı Dehlî) (ö. 1356) dergâhına gelmişti. Şeyh, "Sahali Köyü sakinlerinin kadını ve erkeğiyle dinine bağlı ve sâlih kimseler olduğunu söyledikten sonra ona ne iş yaptığını sormuş, danışmendin küçük çocuklara ders verdiğini (talim-i küdekân) söylemesi üzerine, günahsız varlıklarla ve Kur'an'la meşgul olmanın güzel ve erdemli bir meşguliyet olduğunu ifade etmek suretiyle kendisini takdir etmişti⁷.

Kur'an öğretimi konusunda uzman olan eğitimciler (üstâdân-ı ilm-i kırâat-i Kur'an) ise, "mukrî" adı verilirdi. Hatta yeni fethedilen yerlerde devletin yaptığı ilk işlerden biri, yeni yapılan veya Hindu tapınaklarından dönüştürülen cami veya mescitlere müezzin ve mukrîler atanması oluyordu⁸. Meşhur sufi Şeyh Nizâmeddin Evliyâ (öl. 1325) ise, Bedâun'da yedi tür okuma kategorisinde uzman olan Şâdi Mukrî'den Kur'an okumayı öğrenmişti⁹. Tarihçi Ziyâeddin Berenî¹⁰ Delhi'deki birçok mukrînin adlarını verir, bunların en başında Mevlânâ Cemâleddin Şâtibi, Mevlânâ Alâeddin, Hoca Zeki Cevâhîrîzâde Hasan Basrî, Mevlânâ Hamîd ve Mevlânâ Latîf gelmekteydi. İbn Fazlullah El-Ömerî (ö. 1349)¹¹, Delhi Türk Sultanı Muhammedşâh Tuğluk'un (1324-1351)¹² Delhi'deki mekteplere divândan maaş alan bin fakih atadığını ve bunların yetimler ve diğer çocuklara Kur'an okuma (kırâat) ve yazma dersleri verdiklerini kaydetmektedir. Aynı hükümdar devrinde mekteplerin ülkenin en uzak bölgelerinde dahi faaliyet gösterdikleri anlaşılıyor. Nitekim İbn Battûta (ö. 1368-69)¹³, Hindistan'ın güneybatısındaki Karnataka kıyısında bulunan Honavar (Hinavr) şehri kadınlarının tümünün Kur'an'ı ezbere bildiklerini ve şehirde on üçü kız çocuklarına, yirmi üçü erkek çocuklarına ait olmak üzere otuz altı ilkokul (mektep) bulunduğunu yazar. Ünlü gezginin verdiği bu bilgi, gerek İslâmiyet'in Hindistan Yarımadası'nın uzak bölgelerine yayılmasında mekteplerin rolünü gerekse de kız çocuklarının eğitimlerinin ihmal edilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

O dönem mekteplerinin çalışma sistemi o kadar iyi biliniyordu ki, öğretmenler (muallim)¹⁴ tarafından kullanılan özel terim ve uygulamalar, devrin bilim adamları tarafından hazırlanan sözlüklere bile girmişti. XV. yüzyılda yazılan bir sözlük olan *Miftahu'l-Fudalâ* okula yeni başlayan bir çocuk için "nev-âmuz" terimini kullanır. Ayrıca altı çocuk otururken ve biri kız iki öğrenci tahtaya yazı yazarken elinde ince bir çubukla onlara ders veren öğretmenin tasvirini verir¹⁵. Benzer şekilde Emîr Husrev Dihlevî de (ö. 1325) bazı mesnevilerinde öğretmenin dersi tahta önünde ve tahtaya harf veya rakamları yazarak anlattığını kaydetmektedir¹⁶.

Öğretmenlik dönemin en çok değer verilen ve itibar gösterilen mesleklerinden birisi idi. Nitekim Delhi Türk sultanlarından Gıyâseddin Balaban'ın (1266-1287) himayesinde hukukçu, tabip, astronom, matematikçi ve din bilgini olmak üzere birçok bilge kişi vardı. Bu dönemin bilginleri, öğret-

⁷ Kalender 1959, 107.

⁸ Hasan Nizâmî 215.

⁹ Nizami 2007, 22.

¹⁰ Berenî 1981, 355.

¹¹ El-Ömerî 1993, 22; İngilizce. trc. 26.

¹² Bu hükümdarın gerçek tahta çıkış tarihinin 725 (1325) değil 724 (1324) olduğunu gösteren bir ferman için bk. Husain 2005-2006, 357.

¹³ İbn Battûta *er-Rihle* 793.

¹⁴ Bk. Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsırî* 411; Anonim *Siret* 142; Dihlevî 1918, 147.

¹⁵ Naklen Jafri 2012, 84.

¹⁶ Dihlevî 1950, 205; Dihlevî 1918, 147.

menlik mesleğine çok önem verirler ve bu mesleği devlet memuriyetinde çalışmaktan daha üstün görürlerdi¹⁷. Bunun yanı sıra Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Aybeg'in en güçlü rakiplerinden olup Gazne merkezli bir devletçik kuran Tâceddin Yıldız (1206-1216)'in sarayında yaşanan bir olay o devirde öğretmenlere verilen değeri açıkça göstermektedir. Anlatıldığına göre Yalduz (Yıldız)'ın çocuklarına¹⁸ ders veren bir öğretmen vardı. Bu öğretmen bir gün Yıldız'ın oğlunu dövmüş, çocuk yediği dayanın etkisi ile oracıkta ölmüştü¹⁹. Durumdan haberdar edilen Yıldız öğretmeni çağırıp; “*Beh hey zavallı herif bu çocukcağızdan ne istedin*” deyince öğretmen şu cevabı vermişti; “*Vallahi onu öldürmek istememiştim. Amacım onu eğitmektir*”. Bunun üzerine Yıldız “*Doğru söylüyorsun*” demiş ve ona geçimini sağlayacak kadar para²⁰ verdikten sonra şunları söylemişti: “*Hemen buradan kaçıp git. Bu çocuğun annesi oğlunun ölümüne sabredememektedir. Seni öldürmek için çeşitli yollara başvurabilir ve ben de buna engel olamayabilirim*”. Gerçektende hükümdarın söylediği gibi ölen çocuğun annesi durumu öğrenince derhal öğretmenin yakalanıp getirilmesini emretmiş, onu öldürtmek istemiş fakat adamı bulamamış, öğretmeni de kurtulup gitmiştir²¹.

Orta öğretim

Kur'an surelerini okumayı ve yazmayı öğrendikten sonra, bir sonraki yani orta öğretim seviyesini Farsça öğrenmek oluşturuyordu. Şeyh Nizâmeddin Evliyâ biraz büyüdüğünde annesi onu bir mektebe yolladı. O, Kur'an'ın bir bölümünü tamamladıktan sonra, diğer kitapları okumaya devam etti. Bahis konusu diğer kitaplar büyük ihtimalle Farsça kitaplar olmalıdır. Başlangıçta sarayın ve Hindistan'a Türkistan ile İran'dan gelen Müslümanların dili olan Farsça, zamanla Hintli Müslümanlar arasındaki iletişim aracı haline geldi. Manzum eserler ve bu dile yapılan çok sayıda tercüme Farsçanın daha da gelişmesini sağladı. Bu bakımdan Emir Husrev'in *İcâz-ı Husrevî*'si²² Farsça metin inşasının ilkelerini ortaya koyar ve muhtemelen türünün Hindistan'daki ilk ders kitabıdır. Farsça müfredatı için bu aşamada kesin veriler oldukça yetersizdir. Ama kaynaklardaki tüm deliller, orta öğretimin Farsça olduğuna işaret etmektedir. Farsça şiir, Farsça öğretmenleri tarafından öğretilmiştir²³. *Târih-i Tâhiri*'nin yazarı Tattalı Mîr Tâhir Muhammed, İran şairleri Sadî, Câmî, Hâkânî ve Enveri'nin eserlerini Farsça hocası Mevlânâ İshak'tan okumuştur²⁴. Sultan İskenderşah Lûdî döneminde (1489- 1517) ise, devlet memuriyetinde çalışabilmek için Farsça bilmek zorunlu hale getirildi. Böylece birçok Hindu Farsça eğitimi aldı²⁵. Hint dilinin yazılması için Arap alfabesine bazı yeni harfler eklendi. Orta öğretim, bireyin eğitiminde bir dönüm noktasıydı. Bunu tamamlayarak, bir öğrenci memur, kâtip veya başka görevlere gelebilirdi. Ayrıca daha ileri seviyedeki öğrenime de geçebilirdi²⁶.

¹⁷ Law 1916, 23-24; Mobasher 2013b, 112.

¹⁸ Cûzcânî'ye göre (*Tabakat-ı Nâsırî* 411) iki oğluna.

¹⁹ Cûzcânî (*Tabakat-ı Nâsırî* 411), öğretmenin testiyle çocuğun kafasına vurarak ölümüne sebep olduğunu yazar.

²⁰ Cûzcânî (*Tabakat-ı Nâsırî* 411), harcırah verdiğini kaydeder.

²¹ İbnü'l-Esir *el-Kâmil* 312; Türkçe. trc. 267.

²² Bk. Dihlevî 1876.

²³ Mobasher 2013a, 98.

²⁴ Nisyânî 1990, 253.

²⁵ Firişte 1977, 254; ayrıca bk. Birışık 2003, 333.

²⁶ Mobasher, 2013a, 99.

Yükseköğretim

Diğer Ortaçağ İslam devletlerindeki gibi, Delhi Sultanlığında da yükseköğretim kurumları medreseler idi²⁷. Daha ziyade hükümdarlar ve ileri gelen devlet memurları tarafından kurulan medreselerde dönemin üniversite hocaları olan müderrisler ders vermekteydiler. Derslerin okutulmasında ve özellikle de tekrar edilmesinde onlara “mu’id” ve “mükerrir” adı verilen öğretim görevlileri yardımcı ederdi²⁸. Medreselerde dersler ağırlıklı olarak Arapça okutulmaktaydı²⁹. Bununla birlikte müfredatta takip edilen kitaplar arasında Farsça eserler de az sayıda değildi³⁰.

Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu Kutbeddin Aybeg'in bağımsız bir hükümdar olarak tahtakışından kısa bir süre önce, henüz Gurluların Hindistan valisi olduğu sırada Ecmir şehrinde cämiler ve medreseler bulunduğunu biliyoruz (1192-1206). Kaynaklar bu medreseleri Gur hükümdarı Sultan Muizzeddin Muhammed'in yaptırdığını belirtirler³¹. Hemen hemen aynı yıllarda Kutbeddin Aybeg'e bağlı kumandanlardan Melik İhtiyâreddin Muhammed Bahtiyâr Halacî³², Bihâr ve Bengalî (598/1202) fethetmiş ve bu bölgelerde de birçok cami, medrese ve tekke inşa edilmeye başlanmıştı. İslâm kadıları ve âlimleri de bu yeni kurumlarda görevler alarak bilimin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağladılar³³. Kuzey Hindistan'daki Müslüman idaresinin Gaznelilerden Gurlulara geçtiği bu dönemde Multan'daki Helvâi Sarayı'nın karşısında Minhâcüddin Tirmizi Medresesi bulunmaktaydı. Meşhur sûfilerden Feridüddin Mesûd Genc-i Şeker (ö. 1265) yükseköğrenimini burada tamamlamıştı (yak. 1193)³⁴. Delhi sultanlarının rakiplerinden Türk hükümdar Nâsireddin Kubaca'nın (1206-1228) idaresindeki Sind bölgesinin merkezi Multan şehri de o yıllarda Moğol istilasından kaçan ulemanın sığınma yeri olmuş ve “Kubbetü'l-İslâm” adıyla anılan bir ilim ve kültür merkezi haline almıştı³⁵. Bölgenin diğer bir ilim merkezi Uç (Uça) idi³⁶. Kubaca, Delhi Türk Sultanı İltutmuş'un Sind'i fethinden yaklaşık dört beş ay önce Horasan'dan sarayına gelen ünlü kadı ve âlim Cûzcânî'yi Uç'daki Fîrûzî Medresesi'nin müderrisliğine atamıştı (Zilhicce 624/Kasım-Aralık 1227)³⁷.

Delhi Türk Sultanlığı'nda ilk medreseleri kuran hükümdar Şemseddin İltutmuş (1211-1236) idi. Sultan İltutmuş'un başta Delhi ve Bedâûn'da Gur Sultanı Muizzeddin Muhammed'in anısına iki tane Muizzî Medresesi olmak üzere birçok medrese yaptırdığı bilinmektedir³⁸. İltutmuş, genç yaşta

²⁷ Hindistan Yarımadası'ndaki medreselerin tarihi dört döneme ayrılarak incelenebilir. Birinci dönem ilk fetihlerden Gaznelilerin bölgeye hâkim olmasına kadar geçen süreyi (711-986), ikinci dönem Gaznelilerden başlayıp XIX. yüzyılın ortalarına kadar olan çok geniş bir zaman dilimini, üçüncü dönem bölgenin İngiliz yönetiminde bulunduğu 1858-1947 yılları arasını, son dönem ise 1947'den günümüze kadar devam eden zamanı kapsar. Bk. Birişik 2003, 333.

²⁸ Anonim *Sîret* 142. Mu'id kurumu hakkında bilgi için bk. Sakkâr 2006, 86-87.

²⁹ Mobasher 2013a, 99. Banerjee (1967, 183) ise, tüm eğitim kurumlarında geçerli dilin Farsça olduğunu yazar.

³⁰ Birişik 2003, 333-334.

³¹ Hasan Nizâmî 215.

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Özcan 2005, 505-506.

³³ Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsiri* 423, 427; ayrıca bk. Ahmad 1949, 106-112; Konukçu 1985, 288.

³⁴ Kalender 1959, 220; Nizami 2007, 16; Nizami 1995, 398.

³⁵ Mîr Hord 1885, 60; Nizami 1973, 16, dn. 4.

³⁶ Bugün Pakistan'da İndus (Sind) Nehri'nin kollarından Cenab Irmağı'nın doğu kıyısında yer alır.

³⁷ Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsiri* 420.

³⁸ Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsiri* 460-461, 470.

ölen en büyük oğlu Şehzade Nâsireddin Mahmud'un hatırasına da Delhi'de bir başka medrese (Medrese-i Nâsiriyye) kurmuştu. Sultan İltutmuş tarafından bütün şer'i işlerin (kazâ, hitâbet, imâmet, ihtisâb vs.) başına getirdiği meşhur kadı ve âlim Cûzcânî, Delhi'deki medreselerde ve hükümdarın sarayında sultan ve saray erkânının düzenli olarak dinledikleri dersler ve vaazlar (tezkîr) vermekteydi³⁹.

Şemseddin İltutmuş'un haleflerinden kızı Sultan Raziyye (1236-1240) ise iyi tahsil görmüş bir hükümdar idi⁴⁰. Raziyye'nin himaye ve desteği sayesinde Delhi'deki Muizzî ve Nâsiriyye medreseleri gelişme göstermişti. O, babasının izinden giderek liyakat, bilgi ve tecrübesini takdir ettiği Cûzcânî'yi Nâsiriyye medresesinin başına getirdiği gibi Galyur (Gvalyor) kadılığını da ona vermişti⁴¹. Cûzcânî bu medresedeki baş-müderrislik görevine sonraki sultanlardan Nâsireddin Mahmûdşah zamanında (1246-1266) hükümdar nâibi Uluğ Han Balaban'ın emriyle yeniden atanmıştı⁴². Aynı hükümdar zamanında Calender'de içinde bayram namazlarının da kılındığı büyük bir medrese yaptırıldı. XIII. yüzyılın ikinci yarısında Türkistan, Horasan ve Bağdat çevresinde Moğollardan kaçan âlimlerin Hindistan'a sığınmasının ardından din eğitiminde büyük mesafeler kat edildi. Aynı gelişme tıp, mimari ve sanat alanlarında da görüldü. Halacî hanedanı döneminde yaşayan Çiştî Şeyhi Nizâmeddin Evliyâ dinî ilimlerin öğretilmesini teşvik etmekteydi. Onun, müritleri için Kur'an tercümesi ve fıkıh dersi de ihtiva eden bir yıllık eğitim müfredatı hazırlattığından söz edilmektedir⁴³.

Delhi Türk Sultanlığı'nda daha sonra iktidara geçen Halacîler hanedanından Alâeddin Muhammedşah, Çağataylı Moğollarının istilalarına karşı koymak ve Hindistan fetihleri için hazineye ek gelir sağlamak maksadıyla âlimlere yapılan ödeneklerde kesintiye gitmişse de, öte taraftan eğitim ve bilime tam destek verdiğini Delhi'de Kuvvetü'l-İslâm Câmii'ne bitişik bir medrese inşa ettirerek ortaya koymuştu⁴⁴. Alâeddin Halacî devrinde yetişen âlimlerin seviyesi Ortaçağ İslam dünyasının Mısır, Semerkant, Buhara, Bağdat, Dimaşk (Şam), Tebriz ve Isfahan gibi diğer merkezleriyle boy ölçüşecek derecedeydi⁴⁵. Nitekim tarihçi Ziyâeddin Berenî⁴⁶, XIV. yüzyılın ilk yarısında Delhi'deki medreselerde ders veren "akli ve nakli ilimlerde Gazzâlî ve Râzî derecesinde üstatlar" olarak tanımladığı elliye yakın müderrisin adlarını şöyle sıralamaktadır: Kadı Fahreddin Nâkile, Kadı Şerefeddin Serbahî, Mevlânâ Nâsireddin Ganî, Mevlânâ Tâceddin Mukaddem, Mevlânâ Zahîreddin Leng, Kadı Muğîseddin-i Bayâna, Mevlânâ Rükneddin Sunnâmî, Mevlânâ Tâceddin Külâhî, Mevlânâ Zahîreddin Bhakkârî, Kadı Muhyiddin Kâşânî, Mevlânâ Kemâleddin Koli, Mevlânâ Vecihüddin Payeli, Mevlânâ Minhâceddin Kayinî, Mevlânâ Nizâmeddin Külâhî, Mevlânâ Nâsireddin-i Karra, Mevlânâ Nâsireddin Sabuli, Mevlânâ Alâeddin Tâcir, Mevlânâ Kerimeddin Cevherî, Mevlana Hucet Multânî-i Kadîm, Mevlânâ Hamîdeddin Muhlis, Mevlânâ Burhâneddin Bhakkârî, Mevlânâ İftihârüddin Berenî, Mevlânâ Hüsâmeddin Surh, Mevlânâ Vahîdüddin Melhû, Mevlânâ Alâeddin Gurg, Mevlânâ Hüsâmeddin İbn Şâdi, Mevlânâ Hamîdeddin Binbânî, Mevlânâ Şehâbeddin Multânî, Mevlânâ Fahreddin Hansivî, Mevlânâ Fahreddin Sakâkal, Mevlânâ Salâhaddin Sunargî (Su-

³⁹ Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsiri* 448- 449; Ansari 1993, 98-99.

⁴⁰ Firişte 1864, 68; Ahmad 1949, 193.

⁴¹ Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsiri* 460; Ahmad 1949, 202; Üçok 1965, 33.

⁴² Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsiri* 470.

⁴³ Birışık 2003, 333.

⁴⁴ Khan 1956, 108; Page 1927, 18-19.

⁴⁵ Berenî 1981, 353; ayrıca bk. Mobasher 2013b, 117.

⁴⁶ Berenî 1981, 353-354.

narganî?), Kadı Zeyneddin Nâkile, Mevlânâ Vecîhüddin Râzî, Mevlânâ Alâeddin Sadrüşşeria, Mevlânâ Mirân-ı Marigala, Mevlânâ Necibüddin Sâvi, Mevlânâ Şemseddin Tem, Mevlânâ Sadreddin-i Gandahek, Mevlânâ Alâeddin Lâhorî, Mevlânâ Şemseddin Yahya, Kadı Şemseddin Kâzerûnî, Mevlânâ Sadreddin Tâvî, Mevlânâ Muîneddin-i Lûnî, Mevlânâ İftihareddin Râzî, Mevlânâ Muizzeddin Endehtî (Enderpetî ?), Mevlânâ Necmeddin İntişâr, Mevlânâ Şerefeddin Bûşencî ve Şeyh Bahâeddin Zekeriyâ'nın torunu Mevlânâ Alemüddîn.

Bunun yanı sıra ülke dışından Hindistan'a öğretim faaliyetlerine katkıda bulunmak üzere gelen değerli bilim adamları da vardı. Bunlar çalışmaları esnasında oluşturdukları veya yanlarında getirdikleri kütüphaneleriyle de Hindistan'da İslami ilimlerin gelişimine katkı sağlamışlardı. Mısırlı bir muhaddis olan Mevlânâ Şemseddin Türk bir hadis araştırma merkezi kurmak için dört yüz ciltlik muazzam kütüphanesiyle birlikte Alâeddin Halacî zamanında Delhi'ye gelmişti. O bundan maksadının Delhi'de hadis ilmini sağlam temeller üzerine oturtmak ve sahtekâr bilginlerin (dânişmendân-ı bi-diyânet) halkı kandırmasını önlemek olduğunu söylemekteydi⁴⁷. "Fahreddin Mübârekşah" adıyla tanınan Fahr-i Müdebbir de, Sultan Kutbeddin Aybeg'e takdim ettiği eseri *Şecere-i Ensâb* üzerinde çalışırken nesep ilmiyle alakalı Lâhor'da bin kitaptan oluşan bir kütüphane kurmuştu⁴⁸. Hindistanlı Hanefî fıkıhçılardan Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî ise, Firûzşah Tuğluk devri devlet ileri gelenlerinden Tatar Han'a ithaf ettiği fıkha dair eseri *Fetâva't-Tatarhâniyye*'yi⁴⁹ yazarken ülke dışından çok sayıda kitap getirtmişti⁵⁰.

Tuğluklular hanedanının kurucusu Gıyâseddin Tuğlukşah (1320-1324) da eğitime ve eğitimcilere son derece saygılı bir hükümdardı. Berenî⁵¹ onun, bayramlarda, resmî törenlerde, zafer ve doğum kutlamalarında şehirdeki âlim, müftü, vâiz, medrese hoca ve öğrencilerini sarayında ağırladığını, onlara eliyle hediyeler verdiğini ve zaviyelerinden ayrılamayan evliya, şeyh ve sûfilere değerli armağanlar gönderdiğini bildirir.

Din bilimleri kadar aklî ilimlerde, özellikle tıpta bilgi sahibi olduğu kaydedilen⁵² Sultan Muhammedşah Tuğluk ise, Muharrem 744 (Mayıs-Haziran 1343)'te Delhi'nin güneyinde Hurremâbâd adıyla kurduğu yeni kale-şehirden bir cami ve bitişiğinde bir medrese inşa ettirmiş ve bunun başına çok bilgili (Hz. İdris'e benzer) bir baş-müderres (re'îs-i medrese) atamıştı⁵³. Kaynakta adı geçen bu cami, bugün çok harap ve bakımsız durumdaki Begümpûr Camii olup medreseden ise bir iz kalmadığı anlaşılmaktadır⁵⁴. İbn Fazlullah El-Ömerî⁵⁵, Muhammedşah Tuğluk devrinde Delhi'de biri Şâfililere geri kalanı Hanefilere ait bin medrese bulunduğunu kaydetmektedir. Eğitimcilere büyük değer veren Muhammedşah Tuğluk, çocukluk ve gençlik yıllarında hocası olan Kutluğ Han'ı Devagiri (Devletâbâd) Vâliliği'ne atamıştı⁵⁶. Aynı hükümdar devrinde Hindistan'ı ziyaret eden İbn

⁴⁷ Berenî 1981, 297.

⁴⁸ Fahr-i Müdebbir 1927, 66; Türkçe trc. 23.

⁴⁹ Bu eser hakkında bk. Koca 1995, 446-47.

⁵⁰ Nizami 1996, 35.

⁵¹ Berenî 1981, 435.

⁵² Bk. Berenî 1981, 463-465; El-Ömerî 1993, 20, İngilizce. trc. 31.

⁵³ Bedr-i Çâç 1877, 83-84, 90; krş. Welch 1983, 148.

⁵⁴ Husain 1938, 119.

⁵⁵ El-Ömerî 1993, 12; İngilizce. trc. 18.

⁵⁶ İbn Battûta *er-Rihle* 780-781.

Fig. 1. *Firuzshah Tuğluk'un Delhi'de Havz-ı Has Külliyesi'nde Yer Alan Medresesi* (Welch 1996, 174)

Battûta⁵⁷, birçok mimari yapıdan bahsetmesine rağmen, yalnız Sind Vilâyeti'nde bulunan Sivistan şehrinde bir süre konakladığı büyük bir medrese dışında, bu ülkedeki yükseköğretim kurumlarına dair neredeyse hiç bilgi vermez (734/1333-34).

Muhammedşah Tuğluk'tan sonra tahta geçen onun yeğeni Sultan Firuzşah Tuğluk da (1351-1388) yaptırdığı ve tamir ettirdiği medreselerle eğitim ve bilimin gelişmesine destek oldu. Firişte ve Nizâmeddin Ahmed⁵⁸ onun otuz Abdülkâdir Nihâvendî⁵⁹ ise elli medrese kurduğunu belirtir. Firuzşah, bu medreselerden Delhi'nin kuzeyinde Firuzâbâd'daki Firuzşahi Medresesi'nin idaresine dönemin en bilgili âlimlerinden biri olan Mevlânâ Celâleddin Rûmî'yi tayin etmişti (753/1352). Bu iki katlı muazzam medresede hem hocalar hem de öğrenciler ikamet ediyorlar, onlar arasından muhtaç olanların giderleri medrese tarafından karşılanıyordu. Firuzşah bu medrese ve yanına inşa ettirdiği cami, imâret vs. yapılarla gerek eğitimci gerekse öğrencilerin çalışmalarını rahatlıkla sürdürebilecekleri şehrin yoğun ortamından uzakta bir çeşit kampüs ortamı yaratmış olmalıdır. Bu medresede Kur'an ilimleri ve İslâm Hukuku (fıkıh) başta olmak üzere bütün dini ilimler ve diğer birçok bilim dalında eğitim verilmekte ve İbn Arabî ve Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'nin tasavvufla ilgili eserleri de okutulmaktaydı. Firuzşah tarafından inşa edilen bir diğer yüksekokul Delhi'deki Siri Medresesi (Bâlâbend-i Âb-ı Siri) olup baş-baş-müdürrisi Mevlânâ Necmeddin Semerkandî idi. Siri Medresesi büyük ihtimalle bugün Havz-ı Has kıyısında kalıntıları bulunan iki katlı medrese olmalıdır⁶⁰. Sultan Firuzşah, 12 Safer 776'da (23 Temmuz 1374) ölen oğlu Şehzâde Feth Han'ın türbesinin⁶¹ yanına da bir medrese ve câmi yaptırmıştı⁶². Firuzşah'ın tamir ettirdiği binalar arasında Sul-

⁵⁷ İbn Battûta *er-Rihle* 589.

⁵⁸ Firişte 1864, 151; Herevî 1875, 121, İngilizce. trc. 260.

⁵⁹ Nihâvendî 1910, 380.

⁶⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk. Welch 1996, 165-190.

⁶¹ Bk. Welch 1997, 166-178.

⁶² Stephen 1876, 83, 88, 147; Welch 1997, 171.

tan İltutmuş'un kurduğu bir medrese ile Delhi Cami Mescidi de vardı⁶³. Fîrûzşah Tuğluk'un (1351-1388) eğitim, bilim ve güzel sanatları teşvik ve himaye konusunda yoğun bir ilgisi vardı. O, yalnızca maaş, hediye ve ihsanlar vermekle kalmayıp hoca ve öğrencilere ayırım gözetmeden toprak gelirleri de tahsis etmişti. Bu maksatla ulemâ, sûfi, bilim adamı (üstâdân-ı ilm), müftü, vaiz (müzekkir), öğrenci, hâfız, kıraat hocası (mukrî) ve diğer ihtiyaç sahipleri en yüksek başvuru dairesi olan Divân-ı Risâlet aracılığıyla belirlenip kaydedilmiş ve bunlara yeni beratlar verilmişti. Berenî⁶⁴, önceleri yüz veya iki yüz tenge⁶⁵ maaş (idrârât) alanların, dört yüz, beş yüz, yedi yüz ve bin tenge almaya başladıklarını; on tenge alan öğrencilere ise yüz, iki yüz veya üç yüz tenge ödenek (burs) bağlandığını yazar. Onun politikası sayesinde ülkedeki eğitimci, âlim sayısı ve öğrenim seviyesi hızla arttı, sultanlık-taki ilim erbabının kendi kendine yetmesi sağlandı ve geçim endişeleri kalmadığından onlar bütün dikkatlerini ilim öğrenmeye, araştırmaya ve yaymaya verdiler⁶⁶. Fîrûzşah zamanında medrese hocalarının mesleklerine özgü bir kıyafetleri olup Şam cübbesi ve Mısır sarığı (destâr) giymekteydiler⁶⁷. Medreselerde öğrenim ücretsiz olduğu gibi öğrencilere verilen yemekten de para alınmazdı. Sözcüğü Fîrûzşâhî Medresesi'ni ziyaret eden şair Mutahhar-ı Kara'ya (ö. 1413) göre⁶⁸, bu medresede öğrencilere yemek olarak sülün, keklik, kümes hayvanları, balık, oğlak eti, ekme, çeşitli tatlılar ve başka yemekler, içecek olarak ise kuzukulağı katılarak yapılan nar şerbeti çıkarılmakta ve bunların hepsi de çok bol sunulmaktaydı.

Medrese müfredatı ise birçok farklı dersten meydana gelmekteydi. Çağdaş kaynaklara göre⁶⁹, Alâeddin Halacî ve Fîrûzşah Tuğluk dönemlerinde medreselerde okutulan dersler arasında kıraat ilmi, fıkıh, usûl-i fıkıh, usûl-i din, kelâm, lafız ve lugat ilimleri, tefsir, hadis, nahiv ve sarf, nakli ilimler, tabii ilimler, tasavvuf, metafizik (ilm-i ilâhî), mantık, felsefe, matematik (ilm-i riyâzî), retorik (maânî, bedî ve beyân), tıp ve güzel yazı (tahrir ve hat) yer alıyordu. Sayılarının artmaya başladığı XII. yüzyıldan XV. yüzyılın başlarına kadar üniversite ayarındaki üst düzey medreselerde bu ilim dallarına ait toplam yirmi sekiz kitap okunmaktaydı⁷⁰. Belli ilim dallarında uzmanlaşmış olan devrin seçkin âlimleri, öğrencilerine belli temel kitapları okutur ve bunlardan icazet verirlerdi⁷¹. Nitekim Sultan Gıyâseddin Balaban devrinin (1266-1287) ünlü hadisçisi Mevlânâ Kemâleddin Zâhid, öğrencisi Nizâmeddin Evliyâ'ya hadis dersindeki başarısı dolayısıyla icazetnâme (diploma) vermişti (679/1280-81)⁷².

Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı döneminde geliştirilen "nisâb" veya "nisâb-ı ta'lim" adlı prog-

⁶³ Geniş bilgi için bk. Roy 1941, 449-464; Berenî 1981, 562-566; Banerjee 1967, 143, 182.

⁶⁴ Berenî 1981, 559.

⁶⁵ Delhi Türk Sultanlığı'nın temel para birimidir. İlk tenge Şemseddin İltutmuş (1211-1326) tarafından bastırılmıştı. Altın ve gümüşten basılmış olan tengenin küçüğüne çeytel denirdi. Yükselme dönemi olan Alâeddin Muhammedşah Halacî zamanında bir tenge 48 çeytel etmekteydi. Aynı hükümdar devrinde gümüş tenge 140 dirhem olmuş, altın tenge ise önceden olduğu gibi 175 dirhem olarak kalmıştır. Ayrıntı için bk. Wright 1974, 397-402; Burton-Page 1991, 119-120.

⁶⁶ Berenî 1981, 558-559; ayrıca bk. Mobasher 2013b, 121; Kortel 2006, 234-235.

⁶⁷ Nizami 1996, 30.

⁶⁸ Naklen Banerjee 1967, 182.

⁶⁹ Anonim *Sîret* 142; Berenî 352-53.

⁷⁰ Ders kitaplarının listesi için bk. Birişik 2003, 333-334.

⁷¹ Nizami 1996, 38.

⁷² İcazetnâmenin metni için bk. Mîr Hord 1885, 104-105; Nizami 1961, 347-348.

ram günümüze kadar gelmiştir⁷³. Sultan Alâeddin Halacî devri muhtesiplerinden olan Mevlânâ Ziyâeddin Sunnâmî'nin Arapça kaleme aldığı *Nisâbü'l-ihisâb* adlı eseri ideal bir muhtesibin özelliklerini açıklamaktadır. Fîrûzşah Tuğluk devrinde Mevlânâ Abdülhamîd Muharrir Gaznevî'nin yazdığı *İlmü'l-hisâb* ise muhasebe ve maliyeyle ilgili bir el kitabıdır. Delhi Türk Sultanlığı devrinde yazılan *Tezhîbü'l-Mantık*, *Hikmetü'l-İşrâkıyye*, *Hulâsatü'l-Hisâb* adlı eserler de mantık, felsefe ve aritmetik alanlarında eğitim gören medrese öğrencilerine ihtiyaçları olan not ve açıklamaları içeren başka eserler idi⁷⁴. Ama öyle anlaşılıyor ki, tüm eğitim kurumlarını kapsayan tek tip bir müfredat yoktu. Sözgelisi meşhur sûfî Şeyh Ferîdüddin Mesud Genc-i Şeker müritlerine Kur'ân-ı Kerim'i, fıkha dair Ebû Şekûr Sâlimî'nin *Temhidât*'ını ve tekke teşkilatıyla ilgili de Şihâbüddin Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif*'ini okutmuştu. Mevlânâ Kemâleddin Zâhid öğrencilerine *Meşâriku'l-Envâr*'ı Evedh Bölgesi Şeyhülislâmı Mevlânâ Ferîdüddin Şâfiî ise *El-Keşşâf*'ı okutmuştu. Öğrenciler (tâlibân-ı ilm) gördükleri derslerden her yıl medrese hocaları (üstâdân) tarafından sınava tabi tutulurlar ve içlerinden ancak birkaçı başarılı yani fetvâ verebilecek seviyeye ulaşmış olarak mezun olurlardı. Medrese eğitimi alanlar kariyerlerine imam, müezzin, müftü, kadı ve şeyhülislâm ve hatip olarak devam edebiliyorlardı⁷⁵. Bunun yanı sıra mimar ve mühendis olmak isteyenler ise, başta matematik ve geometri (hendese) gibi dersleri görmek üzere medreselerde kendi branşlarıyla ilgili dersler almak zorundaydılar⁷⁶. Medrese derslerinde seminer veya karşılıklı tartışma yönteminin önemli yeri vardı. Nitekim Muttahhar-ı Kara, "*Fîrûzşah Medresesi'nde öğrencilerin her köşede dersleriyle ilgili konularda tartışmalar yaptıklarını ve onların seslerinin göklerde yankılandığını*" bildirmektedir⁷⁷.

Kız çocuklarının eğitimlerine gelince; yukarıda bahsettiğimiz üzere kız çocukları da mektep adı verilen ilkokullarda eğitim görebiliyorlardı. Onların eğitimleri daha çok Kur'ân okuma ve ezberleme ile sınırlı bulunuyordu. Fakat üst tabakadan kişilerin kızları iyi bir eğitim alabiliyorlardı. Sözgelisi Şemseddin İltutmuş'un kızı Raziyye, çocukluk ve gençliğinde Kur'an okuma derslerinin yanı sıra çeşitli ilimlerde eğitim almıştı⁷⁸.

Delhi Türk Sultanlığı'nda saray da bir eğitim kurumu olarak vazife görmekteydi. Saraya satın alınarak veya savaşlarda tutsak edilenlerden seçilerek alınan birçok memlûk, "kârhâne" adı verilen saray imalathanelerinde ustalaşmaya kadar mesleki ve teknik eğitim görmekteydiler⁷⁹. Bu kârhanelerin sayısı Fîrûzşah Tuğluk devrinde otuz altı olup bazıları alemhane, âbdârhane, mutfak (matbah), kitâbhane, firâşhane, şarâbhane, ahır, dârûhane, taştârhane ve filhane idi⁸⁰. Fîrûzşah, iktâ gelirlerinin bir kısmını kârhanelere tahsis ederek mesleki eğitime destek vermişti. Saray kârhanelerinin her birinin başına han veya melik unvanlı ümeradan yüksek rütbeli bir kişi mutasarrıf atanmış ve bunların hesaplarının tutulması için de ayrı bir daire kurulmuştu⁸¹. Benzer bir eğitim programı uygulamasını Delhi Türk Sultanlığı'nın parçalanması üzerine doğan ve onun karakteristik özelliklerini sürdüren devletlerden biri olan Mâlva Sultanlığı'nda da (1401-1562) görmekteyiz. Mâlva Sultanlığı

⁷³ Birışık 2003, 336.

⁷⁴ Nizami 1996, 39.

⁷⁵ Berenî 1981, 352-53; ayrıca bk. Nizami 1996, 29, 35-36.

⁷⁶ Nizami 1996, 29.

⁷⁷ Naklen Banerjee 1967, 183.

⁷⁸ Firişte 1864, 68; ayrıca bk. Law 1916, 21-22.

⁷⁹ Nizami 1996, 29-31; Banerjee 1967, 184; Khan 1956, 109.

⁸⁰ Afif 1891, 337, 339.

⁸¹ Afif 1891, 338-39; ayrıca bk. Qureshi 1942, 69-70.

Türk hükümdarlarından Sultan Gıyâseddin Halacî (1469-1501), Serengpûr'daki sarayının harem bölümünü cariyelerin (kenizekân-ı sâhib-cemâl) eğitimlerine tahsis etmişti. Bazı kaynaklara göre⁸² sayıları on altı bini bulan bu cariyeler, hazinedarlık, istihbarat memurluğu, muhafızlık, müşriflik, kâtiplik, münecimlik, dikiş-nakiş, hafızlık, müezzinlik, muhtesiplik, nedimlik, hekimlik, ayakkabıcılık, dans, müzisyenlik, marangozluk, demircilik, kuyumculuk, ticaret, güreş, hokkabazlık, testicilik, kumaş dokumacılık, ok ve yay imalatı gibi çok çeşitli alanlarda eğitim görmüşlerdi. Hatta mesleklerinde ustalık kazananlar sarayda belli bir ücret karşılığında hizmete alınmışlardı⁸³.

Delhi Türk Sultanlığı'nda gelecekte sultan olarak devlet yönetiminin ağır yükünü üstlenecek olan şehzadelerin eğitimlerine de büyük özen ve titizlik gösterilirdi. Onlara devrin tanınmış hocaları (atabekân) ve âlimleri tarafından okuma-yazma, dilbilgisi, güzel yazı, tarih, siyaset bilimi ve fıkıh gibi çeşitli dersler okutulmaktaydı. Sultan İltutmuş, Hindistan'a oğullarının tahsili için Bağdat'tan *Âdâbü's-Selâtin* ve *Meâsirü's-Selâtin* gibi eserleri de getirtmek için masraftan kaçınmamıştı⁸⁴. Sultan Balaban da oğullarının eğitimlerine de önem vermişti. Devrin meşhur ve tecrübeli hocalarından Tâceddin Buhârî, onun iki oğlu Muhammed Han ve Nâsreddin Buğra Han'a *Âdâbü's-Selâtin*'i okutmuş ve bunun için iki köyün geliri ve yüz bin çeytel para ile ödüllendirilmişti⁸⁵. Sultan Muizzeddin Keykubâd'ın şehzadelğinde dedesi Sultan Balaban'ın gözetimi altında dönemin ünlü eğitimcilerinden (üstâdân-ı hat ve ilim ve edeb) dersler alarak yetiştiği ve ayrıca ok atmayı, mızrak kullanmayı ve çevgân oynamayı öğrendiği kaynaklar tarafından bildirilmektedir⁸⁶. Tuğluklulardan Sultan Firûzşah ise, oğlu Şehzâde Feth Han'ın eğitimine de bir hayli özen göstermiş ve bu iş için özel hocalar (atalıg ve atabekân ve merdân-ı âdâb) görevlendirmişti⁸⁷.

Verilen bilgilere dayanarak sonuç olarak, Delhi Türk Sultanlığı'nı kuran Türk idarecilerin Gazneli ve Selçuklu devlet gelenekleriyle beraber, mektep ve medrese gibi klasik İslâm eğitim kurumlarını da Hindistan'a getirdikleri ve bu ülkede yüzyıllar boyu sürecek geniş çaplı ve köklü bir eğitim sistemi kurdukları anlaşılmaktadır. Bu sistemin kuruluşu sonrası, hızla gelişmesinde Türkistan, İran ve Irak'ta yaşanan Moğol istilâsı büyük rol oynamıştır. Bu sebeple XIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren kâfir Moğolların önünden kaçan çok sayıda bilgin, sûfi, mutasavvıf, üstat ve sanatkâr, sığınacak ilk adres olarak Delhi Türk Sultanları'nın çabaları sayesinde Moğol istilasından korunmuş az sayıdaki ülkeden biri olan Hindistan'ı görmüşlerdir. Bunlar, Delhi Türk Sultanlığı'nda bilim ve edebiyatın yansırı eğitimin de gelişmesinde etkili olmuşlardır. Delhi Türk Sultanları bilim adamları ve eğitimcileri himaye ettikleri gibi eğitim kurumlarını da başta maddi olmak üzere hemen her yönden desteklemişlerdir. Bu sayede payitaht Delhi yanında diğer birçok şehirde İslâmî eğitim kurumları cami-mescit, mektep ve medreselerin sayıları hızla artmıştı. Mektep ve medreselerde dersler herkese açık ve öğretim parasız olduğu gibi, bazı medreselerde öğrencilere burs veya yemek yardımı sağlanmaktaydı. Delhi Türk Sultanları'nın kurduğu ve daima destekledikleri bu eğitim sistemi, fetih ve askeri harekâtlar sonrasında Hindistan'da İslâmiyet'in yayılmasında, Türk-İslâm idaresinin kurulması ve asırlar boyu sürmesinde önemli bir etken olmuştur.

⁸² Herevî 1875, 544-545.

⁸³ Firişte (taşbaskı) 321-322; ayrıca bk. Day 1965, 244-245.

⁸⁴ Berenî 1981, 144-145.

⁸⁵ Berenî 1981, 145.

⁸⁶ Berenî 1981, 128.

⁸⁷ Firişte 1864, 146.

BİBLİYOGRAFYA

- Afif 1891 Şems-i Sirâc Afif, *Târih-i Firûzşâhî*. Nşr. M. V. Hüseyin. Calcutta 1891.
- Ahmad 1949 M. A. Ahmad, *Political History and Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi (1206-1290 A.D.)*. Lahore 1949.
- Anonim *Sîret* Anonim, *Sîret-i Firûzşâhî (MS Bankipore)*. İstinsah Tarihi hicrî 1002.
- Ansari 1993 A. S. B. Ansari, "Cûzcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt VIII*. İstanbul (1993) 98-99.
- Banerjee 1967 J. M. Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*. Delhi 1967.
- Bedr-i Çâç 1877 Bedr-i Çâç, *Kasâ'id-i Bedr-i Çâç*. Nşr. M. H. Ali Eşk. Kânpür 1877.
- Berenî *tarih* Ziyâeddin Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*. Ed. S. A. Hân. Osnabrück 1981.
- Birişik 2003 A. Birişik, "Medrese (Hint Alt Kitasında Medrese)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XXVIII*. Ankara (2003) 333-338.
- Bozkurt 2004 N. Bozkurt, "Mektep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XXIX*. Ankara (2004) 5-6.
- Burton-Page 1991 J. Burton-Page, "Dâr al-Darb". *Encyclopaedia of Islam Vol. 2*. Leiden (1991) 119-121.
- Cûzcânî *Tabakat-ı Nâsırî* Ebû Ömer Minhaceddin Osman b. Sirâceddin Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî yâ Târih-i İrân ve İslâm*. Nşr. Abdülhay Habibî. Tahran 1984.
- Day 1965 U. N. Day, *Medieval Malwa A Political and Cultural History 1401-1562*. Delhi 1965.
- Dihlevî 1918 Emîr Hüsrev Dihlevî, *Kırânu's-Sa'deyn*. Ed. M. M. İsmâil – S. H. Berenî. Aligarh 1337/1918.
- Dihlevî 1950 Emîr Hüsrev Dihlevî, *Noh Sipîhr*. Ed. M. V. Mirzâ. Calcutta 1950.
- Dihlevî 1876 Emîr Hüsrev Dihlevî, *İcâz-ı Husrevî (Taşbasma)* I-V. Lucknow 1876.
- El-Ömerî 1993 İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr (Hindistan ile ilgili kısımlar)*. Ed. O. Spies. *Islâmic Geography CXXII Texts and Studies on the Historical Geography and Topography of India and South East Asia Vol. II* (Ed. F. Sezgin). Frankfurt-Main (1993) 5-41. English Edition: M. Zaki, *Arab Accounts of India (During the Fourteenth Century)*. Delhi 1981.
- Fahr-i Müdebber 1927 *Şecere-i Ensâb (Târih-i Fahreddin Mübâreksâh)*, Ed. E. D. Ross. London 1927. Çev. A. Dodangeh. "Fahreddin Mübâreksâh'ın *Şecere-yi Ensâb* İsimli Eserinin Türkçe Tercümesi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 188 (2010) 1-28.
- Firişte 1864 Muhammed Kâsım Hindûşah Firişte Esterâbâdî, *Târih-i Firişte* I. Leknev 1864. Muhammed Kâsım Hindûşah Firişte Esterâbâdî, *Târih-i Firişte* II (*Taşbaskı*). Urduca trc. Abdülhay Hâce. Lahor tarihsiz. Muhammed Kâsım Hindûşah Firişte Esterâbâdî, *History of the Rise of the Mahomedan Power in India Vols. I-IV*. Trans. J. Briggs. Lahore 1977.
- Hasan Nizâmî Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*. Trans. H. M. Elliot – J. Dowson. *The History of India, as Told by Its Own Historians Vol. II*. Delhi (1990) 204-244. Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-me'âsir*. (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, MS Lala İsmail 299).
- Herevî 1875 Nizâmeddin Ahmed Herevî, *Tabakât-ı Ekberî* I. Trans. with English. B. De. Leknev 1875.
- Husain 1938 A. M. Husain, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*. Bristol 1938.

- Husain 1962 Y. Husain, *Glimpses of Medieval Indian Culture*. Bombay 1962.
- Husain 2005-2006 Z. Husain, "Tughluq-Period Documents in the *Sururu's Sudur*". *Proceedings of the Indian History Congress Vol. 66* (2005-2006) 355-362.
- İbn Battûta *er-Rihle* Ebu Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrahim el-Levâti et-Tancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi* II. Çev. M. Sait Aykut. İstanbul 2000.
- İbnü'l-Esir *el-Kâmil* İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ebü'l-Kerem Muhammed İbnü'l-esir, *El-Kâmil fi't-Târih* Vol. XII. Ed. J. Tornberg. Beyrut 1982. İbnü'l-Esir, *El-Kâmil fi't-Târih İslâm Tarihi Cilt XII*. Çev. A. Ağırakça – A. Özaydın. İstanbul 1987.
- Jafri 2012 S. Z. H. Jafri, "Education and Transmission of Knowledge in Medieval India". *Intellectual Discourse* 20/1 (2012) 79-102.
- Kalender 1959 H. Kalender, *Hayrî'l-Mecâlis, Melfûzât-ı Hazret-i Şeyh Nasîreddin Mahmûd Çırâğ-ı Dehlî*. Nşr. Halik Ahmed Nizâmî. Aligarh 1959.
- Khan 1956 Y. H. Khan, "The Educational System in Medieval India". *Islamic Culture* XXX/2 (1956) 106-125.
- Koca F. Koca, "Fetâva't-Tatarhâniyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XII*. İstanbul (1995) 446-447.
- Konukçu 1985 E. Konukçu, "Muhammed Kalaç'ın Bihar ve Bengal Fetihleri". *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan Özel Sayısı* (1985) 285-292.
- Kortel 2006 S. H. Kortel, *Delhi Sultanlığı'nda Teşkilât (1206-1414)*. Ankara 2006.
- Kortel 2017 S. H. Kortel, "Bilimin Koruyucuları Olarak Delhi-Türk Sultanları (1206-1414)". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)* IV/11 (2017) 160-175.
- Law 1916 N. N. Law, *Promotion of Learning in India During Muhammadan Rule*. London 1916.
- Mir Hord 1885 Muhammed b. Mübârek Kirmânî (Mir Hord), *Siyerü'l-evliyâ fi muhabbeti'l-Hak Celle ve Alâ (taşbasma)*. Delhi 1302/1885.
- Mobasher 2013a A. Mobasher, *Education System in Muslim India (1206-1707 A.D.)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pencil Üniversitesi. Lahore 2013.
- Mobasher 2013b A. Mobasher, "Revisiting the Delhi Sultans in the Light of Their Patronage Towards Learning and Education". *Journal of the Research Society of Pakistan* L/2 (2013) 103-137.
- Nihâvendî 1910 A. Nihâvendî, *Meâsir-i Rahîmî (Memoirs of Abdürrahîm Han-ı Hanân)* I. Calcutta 1910.
- Nisyanî 1990 Mir Tahir Muhammad Nisyanî, "Tarikh-i Tahiri". Trans. H. M. Elliot – J. Dowson. *The History of India, as Told by Its Own Historians* I. Delhi (1990) 253-289.
- Nizami 1961 K. A. Nizami, *Some Aspects of Religion and Politics in India During the Thirteenth Century*. Aligarh 1961.
- Nizami 1973 K. A. Nizami, *The Life and Times of Shaikh Farid-u'd-din Ganj-i-shakar*. Delhi 1973.
- Nizami 1995 K. A. Nizami, "Feridüddin Mes'ûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XII*. İstanbul (1995) 398.
- Nizami 1996 K. A. Nizami, "Development of the Muslim Educational System in Me-

- dieval India". *Islamic Culture* LXX/4 (1996) 27-51.
- Nizami 2007 K. A. Nizami, *The Life and Times of Shaikh Nizam-u'd-Din Auliya*. New Delhi 2007.
- Öcal 1991 M. Öcal, "Âmin Alayı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt III*. İstanbul (1991) 63.
- Özcan 1998 A. Özcan, "Hindistan (Tarih)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XVIII*. İstanbul (1998) 75-81.
- Özcan 2005 A. Özcan, "Muhammed Bahtiyâr Halacı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XXX*. İstanbul (2005) 505-506.
- Page 1927 J. A. Page, *Guide to the Qutb Delhi*. Calcutta 1927.
- Qureshi 1942 I. H. Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*. Lahore 1942.
- Roy 1941 B. Roy, "The Victories of Sultan Firûz Shah of Tughluq Dynasty". *Islamic Culture* XV/4 (1941) 449-464.
- Sakkâr 2006 Sâmi es-Sakkâr, "Muîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XXXI*. İstanbul (2006) 86-87.
- Stephen 1876 C. Stephen, *The Archaeological and Monumental Remains of Delhi*. New Delhi 1979.
- Uzun 2004 M. Uzun, "Mektep (İlâhisi ve Gülbangi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt XXIX*. Ankara (2004) 10-11.
- Üçok 1965 B. Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*. Ankara 1965.
- Welch 1996 A. Welch, "A Medieval Center of Learning in India: The Hauz Khas Madrasa in Delhi". *Muqarnas* XIII (1996) 165-190.
- Welch 1997 A. Welch, "The Shrine of the Holy Footprint in Delhi". *Muqarnas* XIV (1997) 166-178.
- Welch – Crane 1983 A. Welch – H. Crane, "The Tughluqs: Master Builders of the Delhi Sultanate". *Muqarnas* I (1983) 123-166.
- Wright 1974 N. Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultâns of Dehli*. New Delhi 1974.